

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

*Ревному послідовнику ідей Івана Огієнка в утвердженні
української літературної мови в сучасному соціумі
Любові Мацько присвячується*

Стаття присвячена висвітленню проблем формування мовної особистості в процесі здобуття нею шкільної освіти у наукових працях визначного вченого Івана Огієнка.

Ключові слова: Іван Огієнко, мовленнєва діяльність, культура мовлення, мовна політика.

Хочу розпочати свою статтю думками і словами нашого видатного співвітчизника Івана Огієнка про мову: “Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом... От чому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...” (Іван Огієнко. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.)

Десята стаття Конституції України проголошує: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”. Можна з упевненістю сказати, що ця стаття Конституції України є результатом не тільки патріотичних і політичних устремлінь і дій наших сучасників. До її утвердження у головному законі Держави доклали зусиль, розуму і серця українці всіх попередніх поколінь, і до таких справжніх українців ми по праву відносимо сьогодні й Івана Огієнка.

Уже в період навчання у Київському університеті в перші роки ХХ століття молодий учений друкує статтю “Огляд українського язикознавства” (1908 рік), і слідом за нею йдуть публікації цілої серії статей, брошур, книг, присвячених історії, теорії, культурі і практиці вживання української мови від часів Київської Русі до тогочасного суспільства. З-поміж них особливо хочемо виділити працю “Рідна мова в українській школі”. Учений добре розумів роль

школи в утвердженні серед народу його рідної мови, бо без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, немає нації.

У цій статті я хочу закликати всіх, хто причетний до шкільної і вищої освіти, до проблеми вчителя для нашої школи, вчителя з будь-якого предмета, але передусім учителів початкових класів, яких я називаю Першовчителями рідної мови, та вчителів української мови і літератури, закликати сповідувати ті мовні заповіді, які послав до нас, своїх історичних нащадків, наш великий просвітитель Іван Огієнко. І хочу не просто обмежитися закликами до сповідування глибоких і неминущих його думок, а й зупинитися на тому, **щоб** саме ми, автори концепцій, Державного стандарту, програм, підручників, навчальних і методичних посібників з української мови, робимо для того, щоб заповіді великого патріота України втілювалися в нашому українському сьогоденні.

У концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) підкреслено необхідність “посилення розвивального, практичного і виховного спрямування мовно-літературної освіти, формування у процесі вивчення всіх предметів мовної культури особистості. Сучасне розуміння ролі української мови повинно виявлятися в таких взаємозв’язаних аспектах: 1) як навчальний предмет в усіх навчальних закладах; 2) як основний засіб комунікації і здобування знань з інших (не мовних) сфер пізнання; 3) як засіб розвитку і самовираження особистості школяра, утвердження в суспільстві”. Іншими словами – як важливий засіб соціалізації особистості школяра як у процесі шкільного навчання, так і по закінченні середньої школи, у визначенні свого місця і ролі в соціумі.

Тому хочу зупинитися на окремих проблемах формування мовної особистості в процесі здобуття нею шкільної освіти, які прямо співвідносяться з мовними заповідями Івана Огієнка. Він дбав про високу культуру української мови, однією з ознак якої вважав правильне наголошування слів. Іван Огієнко неодноразово підкреслював, що **нормативний наголос є однією з найголовніших і найвиразніших ознак літературного мовлення.**

На превеликий жаль, на кожному кроці ми є свідками й учасниками порушення цієї важливої мовної норми. Прислухаймося до мовлення учителів початкових класів на уроках з різних предметів, які їм в умовах багатопредметного початкового навчання доводиться вести, і нерідко почуємо в їхньому професійному мовленні спотворене нормативне наголошування слів: “чїтання”, “віразне чїтання”, “завдання”, “ознака прєдмета”, “одїнадцять”, “чотїрнадцять”, “чїсельник”, “знáменник”, “множнік”, “дóбуток”, “сантїметр”, “кілóметр”, “чергóвий” та ін. Під впливом російської мови ми замість *новїй* чуємо “нóвий”, замість *пóдруга* – “подрúга”, замість *дочкá* – “дóчка”, замість *олень* – “олéнь”, замість *фартúх* – “фáртух”... Ці приклади можна довго продовжувати. І візьмімо до уваги, що переважну більшість цієї лексики, зокрема термінологічну, вводить у мовлення дитини не сім’я, не вулиця, а саме вчитель. Я про це так предметно говорю, бо знаю, яких зусиль має докласти в п’ятому і в наступних класах учитель-предметник, щоб подолати ці мовленнєві помилки, а головне – що домогтися цього практично неможливо. А звідки ці

помилки взялися в мовленні сучасного вчителя, який, крім загальної шкільної освіти, має і педагогічну, середню або вищу? Ці помилки найчастіше ідуть за ним від його колишнього вчителя початкових класів. А нині він сам, ставши вчителем, продовжує їх множити у мовленні своїх сучасних учнів.

Ще один приклад, пов'язаний із культурою мовлення, який знову-таки є характерним для початкового навчання і також стосується порушення норми слововживання. Відомо, що під впливом суржику, який панує нині у багатьох навіть українськомовних сім'ях, діти приходять до першого класу з такими словами, як “карандаш”, “резінка”, “мел”, “тетрадка”, “воротнік”, “часи”, “карман”, “носовий платок”, “перчатки”, “рубашка”, “ботінки”, “носки”, “цвіти”, “сірень”, “ландиш” і багато інших. Маємо уявити, скільки зусиль має докласти уважний учитель-класовод, щоб перевести слововживання своїх учнів протягом чотирирічного початкового навчання у літературну, нормативну площину.

Від прикладів зі шкільного життя перейду до прикрих помилок, які нерідко чуємо в нашому, уже науковому середовищі, читаємо в кандидатських і докторських дисертаціях та авторефератах.

Ключовими словами-термінами для нас, науковців, пов'язаних з видавничою справою, з інформаційними технологіями, з навчальним процесом, з офіційними засіданнями, є такі терміни, як *видання* (чуємо на кожному кроці “*видання*”), *мережа*, замість “*мережа*”, *пізнання*, а не “*пізнання*”, *фаховий рівень*, а не “*фаховий*”, *наступне питання* (в порядку денному) замість “*слідуюче*”. До речі, треба зауважити, що саме це *наступне* стало дуже широко вживатися навпаки, у невластивому для себе значенні. Чуємо: “Я хочу зупинитися на “*наступних*” проблемах”, „З цього приводу пропоную „*наступне*”. Це слово стало своєрідним паразитом нашого мовлення, мовлення учасників радіо- і телепередач, а походить воно від калькування з російського – „*следующих*”, „*следующее*”. В українській мові тут має звучати: *Хочу зупинитися на **таких** проблемах. З цього приводу пропоную **таке**.*

На місці російського *речь идет о следующем* українською маємо сказати: *ідеться про **таке***. Російським виразом *исключение из правила, всё без исключения* в українській мові відповідають *виняток з правила, усе без винятку*, замість калькованого “*виключення*”, яке чуємо з українських засобів масової інформації.

Нам часто доводиться підписувати і вручати ювілярам *вітальний адрес*. І не називаймо цю форму вітання *адресою*. *Адресу* ми пишемо на конверті, подаємо її в офіційній анкеті про себе. А вручаємо, виголошуємо *вітальний адрес*.

Наші дослідники, дисертанти в своїх дисертаціях і авторефератах чомусь всуціль “*одержують*” результати (невідомо, правда, від кого), замість *здобувають*. Ще гірше, коли по завершенні експериментально-дослідного навчання вони *одержують* не *результати*, а “*наслідки*”. Це вже звучить, як “*наслідки катастрофи або якоїсь природної стихії*”. В аналізі результатів дослідного навчання дисертанти нерідко послуговуються критеріями “*вірно*”, “*не вірно*” (виконане те чи інше завдання). Слід взяти до уваги, що в цьому

випадку російському *верно* відповідає українське *правильно*. А українському *вірно* в російській мові – *преданно*. (Вірно служити Вітчизні; вірно кохати. А завдання може бути виконане *правильно* або *неправильно*.)

Одним із важливих прийомів у дослідженнях педагогічних явищ, геометричних фігур або природних об'єктів, мовних одиниць тощо є *порівняння*. Порівняння передбачає з боку дослідника дії на *зіставлення* і *протиставлення*. Ні, ми не *зіставляємо*, а під впливом російської “співставляємо”. Так само спробуймо в будь-якому словнику української мови знайти поширене серед наших науковців “співпадати”. Як і “співставляти”, цього слова ми не знайдемо в жодному словнику. То звідки воно в нашому і усному, і писемному мовленні? Це калька з російської за наявності в нашій мові *збігатися*, *сходитися*: думки, результати, вершини і сторони рівних трикутників тощо *збігаються*, а не “співпадають”.

А кальковане “в першу чергу” замість наших питомих гарних прислівників *передусім*, *передовсім*, *насамперед*, якими ми або зовсім не користуємося, або користуємось уже в так звану “другу чергу”.

Ще такі немилозвучні паразити поширені в українській мові, як “разом з тим” і ще “кращий” – “разом з цим” замість українського прислівника *водночас* (або *водночас*).

Дуже часто ми виражаємо своє “відношення” до певного явища, події, не маючи до них аж ніякого відношення. Але можемо мати своє *ставлення* до цього. Візьмімо до уваги, що російському *отношение* в українській мові маємо більше 5 відповідників, які вступають у різні лексичні сполучення: *відношення* підмета до присудка в реченні; *відношення* катета до гіпотенузи в прямокутному трикутнику; ми всі маємо *відношення* до освітньої, науково-педагогічної сфери; але ми виражаємо своє негативне *ставлення* до мовленнєвих недоліків своїх учнів, студентів; між державами налагоджуються *відносини*, *зносини*, а між членами колективу – *стосунки*; по відношенню до певного предмета ми вживаємо *щодо*, а по відношенню до особи, людини – *стосовно*; якщо між членами формального колективу налагоджуються певні *стосунки*, то між членами родини, крім цього, вживаємо слово *взаємини*. Отже, це синонімічне багатство нашої мови, на яке також неодноразово в своїх працях звертав увагу Іван Огієнко, маємо якомога повніше використовувати в своєму мовленні, у своїх наукових публікаціях.

У сфері мовної освіти ми, словесники, маємо *запобігати помилкам* (візьмімо до уваги – *помилкам*, у давальному відмінку!). На жаль, дуже часто доводиться чути на уроках української мови і читати в методичних статтях і в дисертаціях з методики навчання мови кальковане з російської “попереджувати помилки”. Попереджують про природну стихію, про необхідність прибути вчасно на певний захід, а відділ кадрів використовує *попередження* як форму морального стягнення за певне порушення трудової дисципліни. Помилкам же маємо *запобігати*!

Іван Огієнко неодноразово висловлювався про милозвучність української мови, він пишався цією особливістю нашої мови, якою вона вирізняється з-поміж інших. “А наша мова українська, чарівна наша мова, усім світом уже

визнана за одну з найзручніших, наймелодійніших мов” (Іван Огієнко. Українська культура). Хочемо нагадати, що ця милозвучність досягається низкою фонетичних засобів. Наведу кілька найтиповіших прикладів евфонічної норми, характерної для українського літературного мовлення:

1) прийменник *в* і його варіант *у* в українській мові не мають жодного семантичного розрізнення. Їх уживання ґрунтується виключно на врахуванні звуків, якими розпочинаються або закінчуються сусідні слова в словосполученні, реченні: кінцевий приголосний попереднього слова вимагає прийменника *у*, а голосний – *в* (*зайшов у кімнату; зайшла в кімнату*). Розпочинати речення, а особливо абзац, треба завжди прийменником *у*;
2) прийменник *з* в українській мові виключно з метою милозвучності вживається аж у чотирьох варіантах – *з, із, зі, зо*. А правило вживання кожного з них те саме, яке ми наводили в попередньому прикладі щодо вживання прийменників *у(в)*: *узяв зі столу; вітер зі сходу (або із заходу), з огляду на зазначене; з увагою до предмета; виступив із пропозицією; разів зо два*;
3) сполучник *і*, будучи голосним звуком, має приголосний варіант *й*, який уживається у т.зв. інтервокальній позиції, тобто між голосними: *культура й освіта, море й океан, Іванко й Оленка*.

Отже, як бачимо і чуємо, для нашої мови так само неприродним є збіг голосних, як і збіг приголосних. І до цього треба просто прислухатися, вимовляти словосполучення, речення вголос чи напівголосно, коли оформляємо письмовий текст, коли його редагуємо, удосконалюємо. Природність або, навпаки, неприродність звучання підкаже правильне написання (вживання варіанта того чи іншого прийменника, сполучника). Головне – не забувати про милозвучність нашого українського мовлення і використовувати цей засіб як в усних, так і в письмових висловлюваннях.

Мелодійність української мови забезпечується ще однією її орфоепічною особливістю – збереженням дзвінкості парних дзвінких приголосних у так званій слабкій позиції – в кінці слова і в середині перед наступним глухим. Українською мовою має звучати: *сад, дуб, ніж, гриб, сніг, ложка, казка, берізка; Хліб-сіль їж, а правду ріж!* На превеликий жаль, ця мовна норма дуже часто порушується. У результаті діти на уроці змушені слухати не *казку* а “каску”, хлопчик знайшов у лісі не *гриб*, а “грип” і т.п. А головне полягає в тому, що такі порушення в усному мовленні учні, і не тільки початкових класів, часто відображають на письмі, замінюючи букви під впливом вимови.

І ще одна характерна ознака української мови, пов’язана не тільки з культурою мовлення, а й з культурою спілкування, – наявність у нашій мові кличної форми, кличного відмінка. Це особливо помітно в поетичному мовленні і в усній народній творчості, яка є важливим джерелом збагачення літературного мовлення: *О, земле, велетнів роди! Земле моя, всеплодющая мати! Ой чого ти, дубе, на яр похилився, молодий козаче, чого зажурився? Дівчино кохана, здорова була! Ой вербиченько-біле личенько*.

Хто, як не вчитель початкових класів повинен прищепити своїм вихованцям звичку правильно звертатися один до одного, до вчителя, до інших знайомих осіб. Звертання вчителя до учнів, до своїх колег, до батьків: *Миколо,*

Петрику, Галинко, Іване Степановичу, Олено Петрівно, сестричко, братику та ін. мають стати нормою, яку обов'язково будуть наслідувати й учні заздалегідь від того часу, коли вони за програмою ознайомляться з кличним відмінком іменників.

Хочу підкреслити, що в основу сучасного шкільного початкового курсу української мови, як і курсів основної та старшої школи, покладено комунікативну мету. Йдеться не тільки про набуття учнями мовних знань, а й знань, пов'язаних із мовленнєвою діяльністю. Ми знайомимо учнів з нормами комунікації, спілкування. І на ознайомлення з ними, для їх опрацювання і засвоєння програмою відведено навчальний час, а в підручниках дібрано відповідний мовленнєвий матеріал, зорієнтований на вироблення в учнів культури мовлення і культури спілкування. У цьому легко переконатися, погортавши відповідні розділи, нові в шкільній мовній освіті, порівняно з традиційною, – “Мова і мовлення”, “Текст”. У розділі „Мова і мовлення” учні здобувають знання, саме *знання*, про найважливіші лінгвістичні і суспільні вимоги до культури усного і писемного мовлення та культури спілкування. У підручниках відведено спеціальні уроки для навчальних вправлянь з культури мовлення і культури спілкування, розглядаються ситуації, в яких опиняються учні, спілкуючись у родині і в школі, зі знайомими і незнайомими людьми, з ровесниками і старшими, у громадських місцях, у транспорті тощо. До виконання домашніх завдань, пов'язаних з мовленням, природно долучаються батьки, інші члени родини, які бачать, що школа предметно піклується про культуру мовлення підрастаючого покоління і звертають на ці речі й свою посилену увагу.

На завершення хочу сказати, що проголошені Іваном Огієнком десять мовних заповідей у його праці “Наука про рідномовні обов'язки” виводять поняття *рідномовні обов'язки* у рідномовну політику держави, оскільки рідна мова – це найважливіший ґрунт, на якому нація зростає, процвітає і плодоносить духовно. Тож хочу закінчити цю статтю, процитувавши заповідь-наказ Івана Огієнка до кожного громадянина України, в якому він проголошує: ***“На кожному кроці й кожній хвилині охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації”***.

У цей складний для України час, коли її недоброзичливці засіли у найвищому органі держави і звідти, а також із центральних засобів масової інформації здобули можливість виголошувати відверто, цинічно антиукраїнські, антидержавні заклики, коли високі посадові особи, які мають піклуватися гуманітарною політикою в державі, привселюдно нехтують державною мовою, добре володіючи нею, що дає своєрідні аморальні підстави українофобам у парламенті нав'язувати нам **свою** мову в ролі державної (офіційної), то хай ця заповідь-наказ нашого видатного співвітчизника Івана Огієнка стане для кожного з нас щоденною програмою громадянської позиції, духовного оздоровлення нації і відповідних професійних дій у питаннях мовної політики в державі.

The article is devoted to the showing of problems connecting with the forming of linguistic personality in the process of receiving of school education in scientific works of the prominent scientist Ivan Ogienko.

Key words: Ivan Ogienko, vocal activity, culture of speech, linguistic policy.

Плющ М.Я., Марчило Л.М.

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПЕРШОЇ ІНОЗЕМНОЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі навчання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах Російської Федерації. Розглянуто принципи побудови підручника як початкового курсу української мови та представлення текстів у навчальному посібнику – хрестоматії.

Ключові слова: рідна і нерідна мова, інноваційна програма „Лінгвапарк”, підручник у системі навчання іноземної мови, принципи побудови підручника.

Статус української мови в Україні як державної, яка ідентифікує український народ у колі інших народів світу, зумовлює суспільний інтерес до вивчення її не тільки як рідної, а й як іноземної для народів інших країн. Відтак назріла потреба обґрунтувати концепцію і методичні засади викладання української мови як іноземної.

Сучасні напрацювання з української лінгводидактики засвідчують активний пошук методичних прийомів і методів навчання, визначення основних змістових ліній. Ще в 90-х роках ХХ ст. з'явилася ціла низка навчальних посібників: Терлак З.М., Сербенская А.А. Украинский язык для начинающих - Львів, 1991; Жлуктенко Ю.А., Карпиловская Е.А., Ярмач В.И. Изучаем украинский язык. – К., 1991; Выхованец И.Р., Карпиловская Е.А., Клименко Н.Ф. Изучаем украинский язык. Расширенный курс. Самоучитель. – К., 1993 та ін.

Проблемі навчання української мови були присвячені науково-практичні конференції і публікації за матеріалами конференції [6, 7, 8, 9]. Спостерігається також активна робота викладачів вищих навчальних закладів України над створенням підручників з української мови для студентів-іноземців: Вінницька В.М., Головяшина Л.С., Плющ Н.П. Українська мова як іноземна (початковий курс). – К., 2002; Макарова Г.І., Паламар Л.М., Присяжнюк Н.К. Розмовляймо українською. Вступний курс. – У 3-х ч. – К., 2002; Зайченко Н.Ф., Воробйова С.А. Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення. – К., 2007 та ін. Оpubліковано низку статей, присвячених проблемі опису і викладання української мови як іноземної: Зайченко Н.Ф., Присяжнюк Н.К. Актуальні проблеми викладання української мови як іноземної [2]; Сербенська О. Українська мова як об'єкт вивчення для іноземців